

Märt Miti mälestused

III

Mart Mitti Elu lugu,
Aea luguga
ühentatud viisil
kirja panema
hakatud

Vello Paatsi

Märt Miti perekonna matusepaik Kambja kalmistul.
Foto: EKM EKLA A-128:16

Seltsi alanemine. Jannsen Eesti rahvale kartetavaks saanud. Hurti lisa lehe kirjutuse ja Jannseni presidendi ameti lõpust. Jannseni kahtlasest olekust. Jannseni Eesti postimehe tegevuse ära müümisest sakslastele (rahva kahjuks). Jannsenile nõuutatakse auutunnistust. Kust baltlaste nimi on saanud. Vaieelus Eesti kirjameiste seltsis, Jannsenile auutunnistuse nõuutamise perast. Jannsenile jääb auu tunnistus andmata. Kes on Aadu Grenstein[?]

Seltsi koos käigid, ja nõuupidamistel kadus jätk jätkult elavama kõnepidamiste ja nõuupidamiste järg. Seltsi elu, mis oma liikmete arvu po[o]lest kaunis suureks oli tõusnud, vähanes silma nähtavalt. Aasta perast 1873 oli see mitme sadalise seltsi liikmete kooskäik nõuupidamisele, mõne kümnete peale langedud, kõikitele kes seltsi elust õige elavalt osa olivad võtnud, oli nagu une ramestus peale tulnud. Ka mitmesuguste soovitude peale: „Meie ei tohi omitigi seltsi ära surra lasta!”, siiski ei tahetud enam seltsi koos käikidele minna. Jannsen jäeti küll presidendiks edasi,

aga nõuupidamiste koos käigid, mis harilikult iga kuu peeti, lõppesivad nenda ära, et mõni kord aga paar liiget veel kokku olivad tulnud, kes oli siin nüüd veel kõneleja, ehk siis kuulja? – Nenda edasi surma poole elades ütles Jannsen ühel sarnatsel koosoleku päeval: „Et liikmid enam sugugi seltsi koosolekul ei tule, pean ma tuleva kord seltsile surma kõne ära! ja asi on lõpetatud!!”

Et seltsi asi nii kiirel sammul oma kõrgemalt tipult tagasi oli astunud, selleks loeti Jannsenil kaks suurt isiaranis vigadust, esiteks seda, mis juba Jakupson, Jan[n]seni kõige esimese aastase presidendi ameti kohta ütles: „Jannsen ei ole mitte põllumees, selleperast ka mitte loomulik selle seltsi presitentiks, tõiselt ta ei ole enam sugugi usaldav kindla vaimuga mees.” Seda olid nüüd selts, ja rahvas temast tundma õppinud! Sellega, et ta omas aealehes Eesti postimehes, mitte üksnes seda, et kõik auusa võitlemise ja eest kostmise Eesti rahva eest maha oli jätanud, vaid rahvast ja nende põllumeiste seltsisid pilkava sõnadega teotama hakkas. Näituseks, temast välja antavas põllutöölehes „Eesti põllumees

kõige eesti põllumeistele”¹⁵¹ kirjutab ta hiljem ühe lause nenda: „Põllumeiste seldsid on välja-de pol[li]itika liiva kinkude otsa karganud.”¹⁵² Sarnatsed laused ja kirjad leitsivad nüüd nimetatud aeakirjades aset, aga tähtsate meiste kirjad, nagu C. R. Jakupsoni ja mõne teise kirjad, kes rahva auu eest seistes, välja tahtsid astuda, neid ei võtnud Jannsen enam oma aealehtetesse vastu. Nenda oli nüüd Eesti rahvas eesti ainsamas ja tähtsamas aealehes oma eest kostmise kaotanud, ja saksa keelsete lehtede rusutavas saanud. Sellega tekkis Eesti armsamate isamaa poegade südames suur kurvastus tuleviku kohta ning küsitelamine tõusis: mis peab sellest rahvast saama, kellele tema omast lihast ja verest vainlasi kasvab? See nähtus oli tõeste kurb, pealegi otse Jannsenist, kes kui esimene hiilgav täht, oma kirjanuse ja terava ette võtete perast eesti ilmas, oli ilmunud, nüüd aga oma paistuse täitsa musta pilve taha oli kaotanud. Saksad õiskasivad, aga Eesti rahvas nutsivad! Sest et küllalt kardetav, et ehk kõrge riigi valitsus oma mõeuvad kätt, mis Eesti elu parantamiseks tegevusele oli hakkanud, tagasi saaks võtma, kui Eesti rahvast alatuid järeldusi kuuleb; sest Eesti rahvale ei arvatud sugugi aealoolist pol[li]itika toitu tema aea kirjanuses kätte anda võivad; sest paremate kirja tükkide ilmumine tema aea lehtes oli juba 1871. aastast saadik kadun[ud]; kui tuntud õpetaja Hurt nimetatud 1871. aasta esimesel poolel, (kui ta veel kinnasi koolmeister oli) Eesti Postimehe lisakirjanduse kuni

27ma num[b]rini, kus ta viimist (sakslaste seie tuleku, ja eestlaste südika vasta võitluste üle) kirjutas.¹⁵³ Sarnastest minevikuteadustest, kus toore võitlustega, rahvaste vahele igavesed mustad vaheseinad olivad järeldanud; võiti õigusega loota, kui naad rahva sekka saavad kantud; et siis kõige mõnusam on olevikus minevikuga, tuleviku vasta ära leppimist teha. Aga Jannsen võttis Hurti käest lisalehe kirjutamise 28ma num[b]riga ära, ja sest saadik oli Eesti postimees oma tähtsuse ja väärtuse rahva poolt esiotsa juba kaotanud, muidugi sellega ühes ka oma kõige õitsevamast auust madalamale langema hakkanud. Ning sügise 1874. valiti Jannsen ka Eesti Põllumeiste Seltsi presidendi ametist lahti (ja mind tema asemele). Teda valiti küll veel lähemal, uuel aastal Kanepi kihelkonnas peetava Võru Eesti põllumeiste seltsi presidendiks;¹⁵⁴ aga ka sääligi ei võinud ta tervet aastad auu sees arvatavalt enam seista, vaid põlgdused, mis sellel seltsil tema vastu juba suvel olivad alanud, lõpetasivad tema ameti pidamise, sellesamma ühe aasta aea lõpul. Kõige suurem põlgutus tuli siin jällegi sellest, et ta mitte seltsi liikmete poolt sisse tooduid ja soovitud kõnesid (rahva maea pidamise parantusist) pidada ei lasknud, vaid selle asemel ainuüksi kõnesid pidas, mis aga kuuljatele väga igavaks läksivad, sest et naad liig üksipidised, ja põllumeistele ilma mingi tähtsuseta olivad, pealegi ilmus tema suust siin seltsis avalikult kõnedes lautsid, nagu ei oleks eesti rahval muidugi siin kohas ka põllumeiste

¹⁵¹ Ajakiri kandis esialgu pealkirja Eesti Põllomees Kõige Eesti Põllomeestele, seejärel Eesti Põllumees ning ilmus aastatel 1868–1889. Algselt oli ajakiri Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi väljaanne, mis nägi ilmalvust põllumajandusajakirja Baltische Wochenschrift lisana. Selle vastutavaks toimetajaks H. von Samson ja sisuliseks toimetajaks J. V. Jannsen. 1869. aastal sai nii väljaandjaks kui ka toimetajaks Jannsen. Vt. lähemalt: V. Paatsi. Ajaleht Eesti Postimees ja ajakiri Eesti Põllumees aastatel 1870–1880: Trükiarvud ja kirjastamine. – Keel ja Kirjandus 2007, nr. 9, lk. 731–745.

¹⁵² J. V. Jannsen kirjutab küll Eesti Postimehes: „Meie sooviksime kül omalt poolt, meie põllumeesteseltsidest juba aeg ajalt natuke rohkem tõeste kasuliku vilja näha, mis seiemaale veel kasin on. – Meie arvates näitab see säält tulevad, et seltsid oma põhjuskirju ja päris tööpaika ei näita tundvad ehk tunda tahtvad, vaid põllu mulla päält poliitika liivakinkude otsa sattuvad, kus tühja tolmu teevad ja kõige vähemat kasu ei saada.” Lähemalt: Tartust. Tartu Eesti põllumeesteselts. – Eesti Postimees 17.10.1873, nr. 42. Jannsenile on küllaltki iseloomulik kartus talupoegade igasuguse võimaliku poliitikasse tungimise ees. Seda püüab ta oma võimaluste piires ohjes hoida või koguni maha suruda.

¹⁵³ Jakob Hurt töötas aastail 1868–1872 Tartu kubermangugümnaasiumi õpetajana ning toimetas 1871. aasta esimesel poolel Eesti Postimehe lisalehte. Selles ilmus tema pikem kirjutis „Mõni pilt isamaa sündinud asjost”, mis hiljem avaldati eraldi raamatuna „Pildid isamaa sündinud asjust” (1879). See käsitles eestlaste muistset vabadusvõitlust. Miks Jannsen Hurdal lisalehe toimetamise nii järsku lõpetas, selles täit selgust pole. Kindlasti ärritasid need isamaalised kirjutised baltisakslasi. Ilmselt peatas Jannsen Hurda kirjutiste ilmumise kodurahu huvides, võib-olla tegi selle otsuse ka baltisakslaste surve.

¹⁵⁴ Võru Eesti Põllumeeste Seltsi asutamiskoosolek peeti 27. veebruaril 1871. aastal. Seltsi asutamiskirjad saadeti kinnitamiseks samal aastal, ent seltsi põhikiri Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi osakonnana (filiaalina) kinnitati ametlikult alles 17. augustil 1879. Vt. Võrrust. Uus põllumeesteselts. – Eesti Postimees 24.03.1871, nr. 12.

seltside liigetel mingisugust aeakohalist mõistust, kellele tugevamad poliitika rooga lauale tohiks kanda, naad olla ikka veel nagu habemega lapsed, kelle kätte tule tikka ei tohtida uskuda n.n.e. Paljugi tähtsaid mehi kurvastasivad väga raskete, tema sarnaste suur[t]e muuduste üle, mis tema endiste mehliku tegevuste asemel olivad astunud, ja kui elavalt need enne tema; kui isama ja rahva poea armastavast rinnast õiglaselt olivad välja paistnud! Aga nüüd kui magus unenägu käest kadunud olivad ja nagu kahvatanud surnu kuelelisi vaimusi veel eneste järele nägivad uitavad.

Kuidas öeldud, oli Jannsen omast seisukohast väga alla langenud, sest see jutt, et ta oma aealehe „Eesti postimehe” selle tingimisega olla sarnatse vahe, või era tsensuurid (õpetaja Willigerode, H. v. Samson ja v. Öttingeni) läbi katsumise alla ära müinud, et midagi ilma nende lubata ei tohiks nimetatud lehtes ilmuda, ning kindlaks innaks 2000 rubla vasta olla võtnud, mille eest küll 1000 nimetatud aealehte, ja perast igal tuleval aastal, nii palju lehti saaks, uue ja selle suuruse inna järele tellitama ning nimetatud tsensu[u]ride selsiliste poolt temale välja maksetama, mis ilisemal ael, kas 1000 või 2000sest lehest rahva poolt saaks võtmata jätama?¹⁵⁵ – See jutt lagunes mõnevalt [mõjuvalt] laijale, ja Jannseni vaimu muutusest, rahva liigast, sakslaste liiga külgi hoidmises, arvati selgeste näha võivad, et ta enam sugugi kui truü jünger rahvale ei olnud, vaid äraandja

„Juudas Iskarjüt”!¹⁵⁶ Iljemalt kirjutasivad juba ka Soome aea lehed avalikult kuidas Jannsen ennast „Eesti postimehega” sakslaste tööriistaks ära on müinud, ja nenda Eesti rahvale täieste kahjulikuks tööriistaks saanud. Juba ennemalt rääkis Hurt kord sellest sammast Jannseni enese müümise asjast, ühel kirjameiste seltsi koosoleku vahetunnil, kuidas see kogemata õnneks olla läinud, seda õige põhjalikult teada saada. Kui Andres Kur[r]ikoff¹⁵⁷ Türi kiriku õpetajaks oli saanud, olevad ta kadunud vana õpetaja kirjade vahelt ühe Tartu Maarja kiriku õpetaja Willigerode¹⁵⁸ saadetud kirja leidnud, mis nenda kirjutatud: „Meie oleme Jumalale tänu omitigi nüüd nenda kaugele jõudnud, et Jannseniga kaup valmis on saanud, et ta muidu ühtegi „Eesti postimehe” lehte ei tohi trükki anda, kui meist üks, kas mina, H. v. Samson,¹⁵⁹ ehk professor Öttingen¹⁶⁰ seda läbi lugenud, ja omalt poolt lubanud ei ole”... Ning nenda olivad siis nüüd ka Soome lehtede üdelused selles asjas põhjalikud. Olgu siin juures veel midagi nimetamise väärt, mis suure hulga rahva poolt Jannsenist veel peeti. Näituseks: kord taheti kirjameiste seltsis Jannsenile tema „Eesti postimehe” 25e aastase käigi mälestuseks üht auu tunnustust nõutada. See ette panek sündis siin aga ühe väikese era seltskonna poolt, kelle liikmid paltlasteks nimetati. Paltlaste nimi sai selle era konnale ühest vaielusest „Eesti postimehe”, ja uueste ilmunud „Sakala” aealehtede vahel. Harri Jannsen, Jannseni vanem poeg,¹⁶¹ oli Adu

¹⁵⁵ Mitt puudutab siin J. V. Jannseni koostööd baltlastega, mis on laiemalt tuntud Jannseni „müüdavusena”. Selle küsimuse kohta vt.: V. Paatsi. Kas Jannsen oli osetav? – Keel ja Kirjandus 2001, nr. 5, lk. 312–323; M. Salupere. Postipapa: Mitmes peeglis, mitmes rollis. Tallinn, 2006, lk. 206–222.

¹⁵⁶ Jeesuse jünger Uues Testamendis, kes reetis õpetaja 30 hõbeseeki eest. Vt. Mt. 10, 4.

¹⁵⁷ Andreas (Andres) Kurrikoff (1848–1904), pastor ja rahvusliku liikumise tegelane pärines Pavlemaistelt (Savikoti) Viljandi mõisavallast. Õppis Tartu ülikoolis usuteadust, oli üks Eesti Üliõpilaste Seltsi mõtte algatajaid, hiljem kirikuõpetaja Türil (1875–1891) ja H. Treffneri eragümnaasiumi usuõpetaja (1892–1895). Seejärel elas Viljandis, kus ka suri. Vt. A. Kurrikoff. Kurrikoffide suguvõsa: Väljavõrsunud Pärsti Kurrikalt. Viljandi 1913.

¹⁵⁸ Adalbert Hugo Willigerode (1816–1893), pastor ja praost. Õppis Tartu ülikoolis usuteadust, pastor Saaremaal Kaarmal (1842–1848), siis Võrumaal Karulas ja seejärel Tartu Maarja koguduses (1857–1885). Võrumaa praost, Liivimaa konsistooriumi eestikeelse trükisõna vaimulik tsensor, Tartu ülikooli audoktor, esimese laulupeo president.

¹⁵⁹ Hermann Claudius von Samson Himmelstjerna (1826–1908), baltisaksa poliitik, ajakirjanik ja insener. Toimetas nädalalehte Baltische Wochenschrift (1868–1872) ja tegutses Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Seltsi sekretärina (1868–1875). Oli Eesti Põllomehe vastutav toimetaja 1868–1869. 1877. aastal puhkenud poleemikas Eesti Aleksandrikooli ümber oli Urvaste mõisaomanik Samson J. Hurda ja rahvusliku liikumise oponent. Tartu-Täpa raudtee-ehituse juht.

¹⁶⁰ Ei saa täie kindlusega öelda, keda Mitt mõtleb. Tartu ülikoolis töötas tollaste sündmuste aegu silmaarst ja ülikooli rektor prof. Georg Philipp von Oettingen, tema füüsikust vend prof. Arthur Joachim ja kolmas vend Alexander Konstantin von Oettingen oli usuteaduse professor.

¹⁶¹ Heinrich (Harry) Voldemar Amandus Jannsen (1851–1913), ajakirjanik. Toimetas koos isaga Eesti Postimeest 1879–1880, seejärel Tallinnas ajalehte Die Heimath (1882–1885). Töötas Tallinna üksiktsensorina (1908–1913).

Gren[z]steini¹⁶² kaas tööl, „Eesti postimehes” ühe kirja avaldanud, kelles nõnda üteldi: „Meie elame Palti maal (Balti mere randades), meie ei tohi ennast mitte eestlasiks pidada, sest sell nimel ei ole suuremad väärtust – ka mitte sakslasteks ega venelasteks, sest neid on väga väha: vaid kui haritud inimesed sell viisil ennast kõikiks pidades, baltlasteks.” See on „Kõige esiti sakslasteks, siis venelasiks ja viimaks eestlasteks, ja kõige viimaks baltlasteks!”¹⁶³ – Niisugune ütelus aea lehes sünnitas tõistes aea lehtedes palju naeru ja pilkamist, ning baltlaste nimi oligi selle pisukese erakonnale osaks saanud ning kes ka perast ühel suurel partei sünnituse tühinal Eesti Kirjameiste Seltsi koosolekult välja tormasivad, ja endid sellest seltsist lahti ütlevad.¹⁶⁴

Sellesamma erakonna poolt, ja selle samma pisukese partei auu kaitseks, püietigi nagu tähentatud, Jannsenile, Eesti postimehe toimetuse 25 aasta vanaduse nime all auu tunnistust saada. Aga Eesti Kirjameiste Seltsi suur osa liikmeid, ei arvanud seda tunnistuse anmist mitte selle seltsi poolt praegusel korral kohaliseks, sest terve Eesti rahvas, kellele Jannsen teatavalt vastaseks oli saanud, saaks ehk üht lõpmatta nurisemist tõstma, ning sell viisil võiks selle seltsi kohta avaliku laistust tõstetud, ja tema kohta üteldud saada: Kas Eesti Kirjameeste Selts ka baltlaste leeri on sattunud. Vaielus seltsis oli lõpmatta suur. Selts kellele see auustuse nõuutamine ette panti, andis siin elavalt vastuseks: „Jannsen

on omas kirjantuses palju head teinud, ja oma terava vaimu annetega suurt ärkamist ja äratust sünnitanud, mis tulevikkus kustumatta seisma jääb. Aga eksitus mis ta nõrkusega, siiski tervel meelel on teinud, on rahva meeled käärima aeanud, nüüd ei tohita seda pahanduse vibu enam pingumale tõmmata, mille läbi see katteks, aga aeg tuleb kus eksitused ununud on, ning siis võib auustamine põhjalik olla.”¹⁶⁵

Auustuse nõuutajate poolt panti elavalt ja põhjalikute näitustega ette; (sest et need kõrgest õpetatud mehed olivad, nagu õpetajad W. Eischenschmid[t],¹⁶⁶ Jürmann,¹⁶⁷ Hurt, ja mõned teised) jääda see auustamine nüüd tegemata, see oleks nüüdsel ael, ja Eesti Kirjameiste Seltsist, üks toores tunnistus vanast muistsel allil ael, olla küll rahva harituse armastajatele, nende kõige parema püiete ja uudiste leiduste eest, rahva rumalus, neile nälja ja surmamisega palka maksnud, nüüdsel ael tehakse aga neile veel auu sambaid, kuna see juba hiljaks on jäänud, mis aitaks siis ka Jannsenile see, kui teda perast surma auustatakse, kuna nüüd ta veel elus, ja meil selleks üsna paras aeg on. Seda seletati aga seltsi tõsiste sõprade poolt nenda ära, nagu juba suuremalt osalt ees pool üteldud on: „Teite ette panekud on hääd, ja tahtmised õiged, kellele meie oma kõige parema tahtmisega oma aamen juure ütleksime, aga praegune aeg kui Jannsen oma seltsilistega (baltlastega) kõige vihasemalt töös on, seda maha lõhkuda mis tõised edasi ja

¹⁶² Ado Grenzstein (1849–1916), ajakirjanik, luuletaja ja koolmeister. Pärit Viljandimaalt Tarvatu kihelkonnast Kõksi talust. Toimetas Eesti Postimeest (1880), seejärel asutas, toimetas ja andis välja nädalalehte Olevik (1881–1901). Tema tegevus on mitmetahuline ja silmapaistev, ent venestusreformide ajal vastuoluline ja ametlikku suunda toetav.

¹⁶³ Mitt viitab siin Harry Jannseni seisukohtadele. H. Jannsen arendas Eesti Postimehes 1879–1880 omapäraseid mõtteid baltlastest ja Baltia kodumaast. H. Jannsenil tähendas *baltlane* Läänemere kubermangudes elavate eri rahvuste võrdõigusliku ühenduse liiget, siin elavat inimest üldse, uut rahvast, kellel on üks ja ühine kodumaa Baltia. H. Jannseni seisukoht oli: kõigepealt baltlane ja siis eestlane, C. R. Jakobsonil seevastu: kõigepealt eestlane, siis muulane. Jakobson võrdles H. Jannseni seisukohti Pariisi kommunaaride ja vene nihilistide vaadetega ja arvas, et Jannsen peaks ennast nimetama „kosmopolitlaseks”. Vt.: C. R. Jakobson. Eesti Postimehele vastus ja seletus. – Sakala 19.04.1880, nr. 16; H. Jannsen. Baltlased ja eestlased. Sakalale vastuseks ja asja seletuseks I–IV. – Eesti Postimees 21.05, 28.05, 04.06, 11.06. 1880, nr. 21–24.

¹⁶⁴ Sõna *baltlane* on mitmetähenduslik. Jakobson kasutas vaidluses H. Jannseniga ka sõna *baltialased*. Selle all mõisteti kõige sagedamini baltisakslasi või baltisaksa mõisnikke ja kirikuõpetajaid. Jakobsoni poolehoidjad nimetasid nii mõnikord ka J. Hurda tõekspidamiste toetajaid, kes enamasti olid küll eesti kirikuõpetajad. Mitt viitab siin ilmselt Eesti Kirjameeste Seltsi augustikoosolekule (28.08.1881), kus J. Hurt teatas kirja teel presidendi ametist tagasi astumisest. Temaga koos lahkusid eestseisusest ka Hurda poolehoidjad.

¹⁶⁵ J. V. Jannseni austamise ja temale tänukirja saatmise küsimuses vaieldi Eesti Kirjameeste Seltsis 15. aprillil 1881.

¹⁶⁶ Vt. Tuna 2009, nr. 2 lk. 122, viide nr. 111.

¹⁶⁷ Mihkel (Michael) Jürman(n) (1853–1932), pastor ja rahvusliku liikumise tegelane, pärit Rudisaarelt Vana-Põltsamaa mõisavallast. Õppis Tartu ülikoolis usuteadust, Nõo (1878–1883) ja Tarvatu (1883–1923) koguduse pastor, Viljandi praost, J. Hurda vaadete pooldaja. Tal on olulisi teeneid Tarvatu koguduse elu korraldamisel.

Märt Miti mälestussamba avamine Eesti Põllumeeste Seltsi näituseväljakul Tartus 27. augustil 1934. Foto: EKM EKLA A-128-17

ülese võitlevad ehitada, sest ei tuleks Jannsenile vähematgi auu, vaid ainult teotust, sest Jannseni, rahva-meiste vastu auutunud tegevused, millest juu selgeste aru saadud, et need rahvale kahjulised on, saaks uueste jälle ilma kella kõra läbi helistatud, ning see oleks Jannseni haavamine, aga mitte auustamine; pealegi nagu näha, ei ole nimetatud auustuse nõuutajate põhjus soov mitte Jannseni auustamise päale põhjendatud, vaid otse täitsalt selle ots tarbe peale, et Jannseni seltslastel, ja nimelt A[a]ldu Gren[z]steinil oma aealehe Oleviku läbi rahva meistele nende pühamas töös sellega vasta sillmi lüia oleks, ning siis oleks „Ristirahva pühapäeva lehel”¹⁶⁸ ja „Tal[li]n[n]a Sõbral” (Tõpral)¹⁶⁹ (nenda nimetab rahvas seda lehte) rahvas ja rahva mehed ammaste vahel närida, ning sakslaste lehed naeraksivad eestlaste kisklemise üle; ning riigi valitsus võiks mõelda, mis rahvas see on, kes isi enesega riidus, sellele ei tohi ehk mitte midagi

paremad kätte uskuda. Ning siin võiks siis küll Jannseni sõnaga öelda: „Tule tikud on „habe-mega laste”¹⁷⁰ kätte saanud, kes nendega oma rahvast kõrvetavad.” Küllap ehk ka vanal allil aealgi mehi võis olla, kes neide aealisi, rahvale hea tegiaid inimesi ja nende häid tegusid ära tundsid, ja ehk ka nõuus oleksivad olnud, neid nende heategude perast auustada; mis aga võimalik võib olla, võis ka nendel hea tegiatel, ja kasulikudel meistel omad vead ja inimlikud eksitused olla, kedas ehk kardeti, et rahvas neid auustamise aeal otse kohe mälestab, ning nende auusambaid äritatult vast maha kisub. Võib ka väga hästi olla, et mässu kartuse perastgi auustused neile andmata, ja auusambad ehitamata jäivad. Ehk kas püha suur Jumal ka oma käskude lõpul mitte üht tähentust sellega pole annud, „paha unub pea, aga headus kestab igaveste.” Kui sääl käskude lõpul öeldakse, et neid, kes käskusid ei pea, kolma[n]dama ning neljandama

¹⁶⁸ Ristirahva Pühapäeva Leht ilmus 1875–1919 Tallinnas. Peamiselt saksa pastorite ringkonna häälekandja, mis propageeris kristlikke väärtusi ja oli opositsioonis eesti rahvusliku liikumise Jakobsoni suunaga. 19. sajandi 80. aastatel oli ajalehel umbes 3000–5000 tellijat. Levis ka Lõuna-Eestis.

¹⁶⁹ Ajaleht Tallinna Sõber, mille toimetaja oli W. F. Eichhorn, ilmus. 1879–1895 Tallinnas. Ajalehte anti välja Eesti- ja Liivimaa rüütelkonna rahalise toetusega ning selle eesmärgiks oli rüütelkondade seisukohtade levitamine ja võitlus eesti rahvusliku liikumisega. Tellijaid oli 1879. a. 1400, 1880. aastatel alla 500, 1895. a. telliti ajalehte veel 135 eksemplari. Lõuna-Eestis loeti ajalehte väga vähe, küll telliti seda näiteks Karula ja Vastseliina kihelkonna talurahvakoolidele.

¹⁷⁰ See on J. V. Jannseni tuntud ütlus, mida ta on mitmeid kordi ja eri variatsioonides pruukinud. Vt. nt.: Miks „Põllumees” nii hilja välja tuleb? – Eesti Põllumees 1873, nr. 1, lk. 2.

põlve sisse nuheltakse, aga käsu pidajatele (see on vistist headuse püüdjatele) head tehakse tuhandest põlvest saadik.

Selleperast jääb Jannsen meie südames oma kirjantuse ja hea tegude asjus ikka unustamataks hea tegiaks; aga meie ei tohi praegusel ael nagu juba tähentatud, tema sellekordse paha seltslas-tele rahva kahjuks vainu mõeka mitte kätte anda, kes hullul meelel ja rumalas vihas isi eneste liha ning verd ja ihu surmama on hakkanud, ja siis veel koledamad hävitust tegema saavad, pealegi veel Aadu Gren[z]stein oma „Oleviku” lehega, kellel ju sugugi enam Eesti rahva vaimu ega ka selle rahva armastust ei või olla, sest sündimise poolest nagu aealehed seda arutanud, olla ta mustlaste laps, selleperast siis ka see Eesti rahvas talle südames võeras, ning suu ja sulega sõimab ning teotab ta järjest Eesti isama[a] kõige paremaid ja tähtsamaid poegi; nagu professor Kõlerid ja „Sakala” välja andjad kirjanik Jakupsoni ja mitmeid teisi, nenda, et see inimene tõesti mitte väärt ei ole, et teda tema praeguste tegude kohta veel nimetamise vääriliseks tohiks arvata; ainult aga selleperast olen mina teda siin nimetanud, et tulevik teaks, kes sel ael kahjulikuks töö riiastaks olivad, kui rahvale tema elus ja maea pidamises paranemist püüeti. Olgu küll et Gren[z]stein ka mõned õige kenad kirjeltused välja on annud, jääb ta eestlaste oma vanasõna järele ikka sarnatseks lehmaks, kes kuidagi end ei paranda, küll ehk palju piima annab, aga ka isi jalaga ümber lükkab.

[M. Mitt Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi presidendi ametist]¹⁷¹

Esimesed takistused. Sakslased tulevad ka seltsi Dr. Veske soovitusel (Rosenplantser). Jannseni saksa keelne kontraht oma Eesti põllumehe aealehte, Eesti põllumeeste seltsile pakutud kinkimiseks. Võitlusest põllumeeste seltsis saksa keelse kontrahti perast, teda ei võta selts vastu. Tartu Eesti põlluseltsi ühemeelsest tööst.

Tartu Eesti põllumeeste seltsis kuhu mind presidendiks valiti (lehekülj 277, alt 5es viirg), alustasin ma okto[o]bri kuul 1874 esimest korda ühe seltsi juhatust toimetama, mis minule et seda küll juba näinud olin, aga isi toimetates siiski uus oli, sest siingi oli mulle Jannseni leerist vastalisi

soetatud. Neil nähti kindel lootus olevad, nüüd peab see selts ometigi ära lõpma ja otsa saama. Tõeste murega astusin ma kaateetri (kõnetooli) peale. Rahvast oli õige kaunis jagu kokku tulnud, kelle hulgas küll sõpru, aga siiski ka oma jagu vastasid olivad, mõned küll otse selleperast, et mind kui Võrumaa talupoega kuskilt küllest pilkajate kätte anda. Minu mure ja hirm võis seda suurem olla, kui selle peale mõtlesin, kui mind selle ametile 29. septem[bril]. valiti. Siis astus Jannsen kõne toolist maha, lõi kässi üle pea kokku ja ütles: „Nüüd olen ma sellest seltsist Jumal tänatud ometigi üks kord lahti.” Tall nähti seda üteldes nagu oleks temal auu poolest kahju, aga siiski tegevusest peaseses nagu rõõm, millest aga siiski veel aimata võis, et viha tueu [taju] siin puududa ei võinud. Kui ta kõne toolist nagu öeldud maha oli astunud, ilma et selts koosolekud ära oleks lõpetanud, võttis ta kübara ja läks minema. Ma palusin, et ta ometigi õhtuseks aasta piduks jälle tagasi, ja seda juhatama tuleks, aga ta ei tulnud ometigi, et seda küll minu palve peale teha lubas! Need mõtted lendasivad mull ikka kord jälle peast läbi, mis peab küll sinu toimetusest, sa vaene võrulane, saama, kui juba koolitatud mees Jumalad tänades selle seltsi juurest paku paneb.

Kui ma oma kirjutatud kõnet, kelles oma töö korra prokrammi kaunis pikalt olin arutanud, leitsin ma oma suureks heaks meeleks, et koos olejad minu vastu rõõmuga oma rahul olekud avaldasivad. See kinnitas minu lootust tulevikule.

Kirja toimetaja Tõnis Pekk¹⁷² kes küll üks neist parematest ametnikutest selles seltsis, oli siiski esi algus minu vastane. Olgu see nüüd selleperast, et ta ehk häbiks arvas et nüüdne seltsi presitent tema kõrvas ja ees kui koolitamata inimene, ei oleks sündlik võinud olla. Oli see nüüd kuidas ta oli, aga tulevased kokku tulekud jäeti tema poolt aealehtetesse teadustamata. Minu mitme kordsete nurisemiste peale sain ma viimaks karedamaks, kus ma isi neid kuulutusi välja anda lubasin, see mõeus. Järgmistest kuulutustes lasksin ma ikka ette teadustada: mis asjust saab nõuu peetama, ja kes kõne pidajad on. See oli otse seltsi edenemisele tähtjas samm. Seltsile sigines jälle märksalt liikmeid, isigi mõisnikkude poolt tulivad mõnedgi seltsi koosolekutele, nagu (sotsite[e]ti) mõisnikude seltsi abi presitent

¹⁷¹ Vt. ka I. Jõesoo. Mart Miti tegevus Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis. Diplomitöö. Tartu, 1961. Käsikiri Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituudi raamatukogus; A. Kruusberg. Materjalid Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ajalooks. – Eesti Kirjandus 1926, nr. 2, 4, lk. 94–108, 209–225.

¹⁷² Vt. Tuna 2009, nr. 2, lk. 122, viide 112.

Rosenplantzer,¹⁷³ Raadi mõisast, selle seltsi sekretar v. Striik,¹⁷⁴ Arula mõisa härra Park,¹⁷⁵ Pühajärve mõisa rentnik Sastrow,¹⁷⁶ ja mitmed teised sakslased.

Mitmed seltsi liikmed olivad selle vastu, et mitte mõisnikkusi meie seltsi vasta võtta. Mina omalt poolt arvasin et see ehk mitte paha ei võiks olla, kui naad meie auusaid ja õigeid püdmisi näha, ja neid vigadusi ehk enam tunda õppivad, mis meid väikesi põllumehi omas maea pidamises takistab. Et naad neid teadusi osa võtlikult laiemale kannavad, ning nenda siis mõisnikkud juba omalt poolt talupoegadele vastu tulema hakkavad, ja aea kohaliselt rahvale seda natuke haaval tagasi pakuvad, mis vana aea käigil temalt ära võetud oli, ning üks üldlik parandamise töö terve riigi kasuks ja tahtmise järele õnnelikumalt ja jõutsamalt tarvilikule järjele jõuuab.

Minu lootus, (et mõisnikud ehk rahvaga käsi käes ja ühel jõul ja nõul tööle hakkavad) oli mind omitigi petnud. Dr. M. Veske,¹⁷⁷ kes kõige esimest, see oli Rosenplantzerid Ra[a]di mõisa ülem valitseja härrat, sisse soovitas, perast iljem ka teisi sisse astus, nendest leitsime aga seltsile paljalt tüli ja takistust, sest meie ette võtted ei saanud ühe meeleliselt mitte vabad olla, l[ehe] külg 253 ülevelt viirg 1–6, mida mina juba kül[li]

Ruhja linnas mõisnikkude seltsi koosolekul tundma olin õppinud, ja omas kõnes selle seltsile siin ette olin pannud, nagu sellest ärakiri lehekülg 246–256 näitab. Sarnast takistust pidime aga ka siin ära maitsema. Näituseks, sakslane Pühajärve mõisa rentnik Sastrow ütleb kord: „Kellele korjame meie siia seltsi kassa raha, tarvitame ta ära, see on kasulik.” Muidu õige! Aga kuhu? Seda näeme järgmisest näitusest.

Jannsen oli oma „Eesti postimehe” lehega juba ädas, sest teda võeti väha, seda vähem kümme korda tarvitati, tema lisa, see on tõist lehte nimega „Põllumees. Kõige Eesti põllumeistele” ja mõisnikude seltsi abil oli tall veel hing sees.¹⁷⁸ Seda lehte sooviti nüüd põllumeiste seltsile, et selts seda kui kingitust Jannseni käest tänuga vastu võtaks, ja teda ülevle peaks. Von Striik mõisnikkude seltsi sekretar ütles, nende selts anda siis sellele lehele 100 rubla abi raha iga aasta, kui selts õpetaja Eisenschmidt temale retaktoriks saadab. Kaup ja kontraht olla Jannseni poolt kui kingitus valmis, muud ei olla enam tarvis, kui seltsi presitent peab seltsi nimel oma nime alla kirjutama. Kontraht olla selleks juba õpetaja Eisenschmidt juures.

Selts lahkus koost, ning mina läksin seltsi otsuse järele kingitud lehe kontrahstile alla kirjutama. Muidugi pidi kontraht enne läbi loetud

¹⁷³ Gustav Adolf Friedrich Rosenpflanzner (1821–1891) sündis Rõuge kihelkonnas Haanja mõisavallas metsarevidendi peres. Õppis lühikest aega Tartu kubermangugümnaasiumis. Oli Liphartite mõisate ülevaataja ja Loosi mõisa rentnik Vastseliina kihelkonnas. Mõisaomanik Gotthard Lionel von Lipharti nõusolekul tõi ta Raadi ja Vastseliina kihelkonna mõisatesse ligi 200 sakslast. Kuulus nii Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsioteedi kui ka Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi liikmeskonda (alates 1875). Suri Tartus.

¹⁷⁴ Wilhelm Gustav von Stryk (1850–1927) oli Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsioteedi sekretär aastail 1876–1927 ja põllumajandusajakirja Baltische Wochenschrift toimetaja (1876–1900), seejärel kaastoimetaja (kuni 1915). Põllumeeste mitmesuguste ühistöö vormide tuline pooldaja, ent baltisaksa suurpõllumeeste juhtimisel. Kuulus ka Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi (alates 1876). Hea Liivimaa põllumajanduse asjatundja, avaldanud mitmeid raamatuid agraarküsimuse kohta.

¹⁷⁵ Carl Hermann Heinrich Bark (1841–1910) oli pärit Kaave mõisast Laiuse kihelkonnast, hiljem Otepää kihelkonna Arula mõisa omanik, suri Riias.

¹⁷⁶ Otto Heinrich Zastrow (1842–1899) oli sündinud Eestimaa kubermangus Järvamaal Koigi mõisavallas. Tema isa pärines Pommerist Zimmerhausenist (nüüd Mechowo), ent oli rännanud Eestimaale ja töötas mõisa-valitsejana või rentnikuna Koigis, Öisus (Viljandimaa) ja Pühajärvel. Tema poeg Otto Zastrow oli samuti mõisa-valitseja Pühajärve ja Keeni mõisas, suri majaomanikuna Nuustakul. Kuulus nii Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsioteedi kui ka Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi. Oli eesti seltsi asutajaliige ja abiesimees (1876–1877), kuulus põllumajandusnäituste organiseerimistoimikonda Nuustakul (1876, 1877).

¹⁷⁷ Mihkel Veske (1843–1890), luuletaja, keeleteadlane, rahvusliku liikumise tegelane pärines Viljandimaalt Holstre mõisavallast Veske talust. Õppis Leipzigi ülikoolis, kus omandas doktorikraadi. Tartu ülikooli eesti keele lektor. Oli tegev Eesti Kirjameeste Seltsis (president 1882–1885), Eesti Aleksandrikooli liikumises ja kaubalaevaseltsis „Linda”. Suri Kaasanis sealse ülikooli soome-ugri keelte õppejõuna. Tema põrm toodi hiljem kodumaale.

¹⁷⁸ Eesti Põllumehe tiraaž vähenes aastate jooksul. Kui 1869. aasta kaheteistkümnendat numbrit trükiti 1000 eksemplari, siis 1878. aastal ilmus viimaseks jäänud kaksiknumber (5/6) trükiarvuga 250 eksemplari. Järgmisel aastal (1879) ajakiri üldse ei ilmunud, ent jätkas taas 1880. aastal. Aeg-ajalt toetas sotsioteet ajakirja rahasüstidega.

saama, aga paraku! Selle eesti keelse aealehe kontraht, ja eestlaselt, eestlaste seltsile tehtud, oli saksa keeles kirjutatud! Tema teises punktis seisis: „Ealgi ei tohi selle lehe sisse midagi mingidgi asja kirjutada, kui ainult põllutööd ja põlluriistade parandamist, igal teisel järjel langeb leht silma pilk tema kinkiale tagasi.”¹⁷⁹ Ühe niisuguse kontrahtile ei võinud ma ei ühegi tingimise all alla kirjutada, esiteks juba selleperast mitte, et ta seltsile tundmatas keeles kirjutatud, teiselt nagu tuttav, et see leht ühe sarnatse sisuga nagu teda välja anda lubatud, ju mitte ennast, ega ka mingi pisukese abi nõal [naja] ei jõua üles pidada, ja saaks ta veel selle seltsi pisukese kapitali, mis umbes 100 rubla (ühes väärt paberis suur) oli oma sisse neelma, ning seltsile pankroti kaela mängima, ning mis saaks siis veel seltsist? – 7maks märtsiks oli selts jälle kokkukutsutud. Minule oli mõisnikute seltsi sekretari poolt kiri tulnud, kelle läbi mind nimetatud päeva hom[m]ikuks kell 7 mõisnikute seltsi maease paluti. Nimetatud aeal olin ma seal kuhu tuttav Sastrow ja mõned teised olivad tulnud. Auu väärilise pruukosti järele tuli nüüd esimene asi nurisemine, mina olla seltsile kahju teinud, et mitte kontrahtile ei olla alla kirjutatud, nenda võida selts lehest ilma jääda, üht sarnast õnne olla arvast leida, kuidas teda nüüd seltsile pakutud. Ma püitsin siin näidata, kui näota ja kõlvatu see oleks, kui see selts tulevikul kimbatuse sisse langeks, ja siis seda viga selles leiaks, et praegune seltsi eest seisus üht ette ära mõtlemata viisi nurjatunud kontrahti on teinud, kelle läbi mitte üksnes seltsi kapital, vaid ka seltsi auu ära surmatud on, et nagu öeldud, ühe võerama keeleline kontraht selle Eesti oma ma[a]rahva seltsile ju sugugi kohaline ja tarvitav ei sa[a] olla, ja pealegi kui neid põhjusi, mis sellest välja kasvama saab, hoolega läbi katsutakse, seda seltsi tõeste tagurpidi vedama hakkab.

Muidugi ei võinud siin tähentatud kontrahti alla kirjutamisest enam juttugi minu poolt olla, et küll kõik sugused katsed selleks nende poolt ära olivad tehtud. Aga viimne lahing anti nende poolt veel seltsi kokku tuleku aeal sell sammal päeval. Õnnetuseks näitas siin olevad, et suure

sula ja sügava pehme lume lopsaku ja põhjatu teede perast seltsi liikmid õige väha kokku olivad tulnud, seda enam olivad aga sakslased endid kokku kogunud, ning võitlus algas siin elu ja surma peale. Nende peamehed olivad õpetaja Eisenschmidt, Pühajärve rendi herra Sastrow, Raadi mõisa ülem valitseja herra Rosenplantser, ja mõisnikute seltsi sekretar von Striik.

Mind taheti nüüd vägi valla kombel sundida selle kontrahtile alla kirjutama, koos olejatele püiti ette maalida, et see kontraht sugugi nii alva sisuga ei olla, kuidas mina teda ette kuetanud [kujutanud] olla. Ma palusin neid, et naad kontrahti eesti keelele tõlgiks, ja sealt selle § 2. punktis oleva jao maha kustutaks, kus lehesse kirjutatav priius ära võetud, ja et see leht siis igal teisil korral, kus ta üle adra raua ja ägeli pulkade teritamise ka vahest maea ja põllupidamise takistusist rääkiks, siis temale kinkiale omitigi mitte tagasi ei tohi langeda (l.k. 192).

Seda aga ei lubatud mingil viisil, vaid sunniti mind, et ma kui presitent koos olejatelt hääled ära pidin võtma. Ma näitsin, et nii tähtsa asja perast nii vähese liikmetega üht otsust ei tohita vägivaldselt teha. Sastrowist selle kohta laimu sõnade järel ütles Rosenplantser: „Ega presitent seltsi keiser ei ole, et ta meid otsust tegemast keelda võib. Sastrow kui abi presitent peab healde sedelid kätte jagama,” ja mis ka tegema hakati. Selle vastu tõusis seltsi liige Jaak Kuus (Luunja vallas talu rentnik)¹⁸⁰ üles ja ütles: „Kui siin presitendi käskusid ja auusad juhatust ei kuulda, siis peame meie välja minema” n.n.e. ja hakkas mitme teistega ukse poole sammuma. Ma ütlesin: „Kui presitent keelan ma vägivaldselt sedeli jagamist, ja palun, et seltsi liikmed kelledele auusa korra vastu pahantust on sünnitatud, oma paika istuksivad, et seltsi koosolekud seks korraks lõpetada.”

Perast koosoleku lõppu istusime mõne eest seisuse liikme, ja nimetatud nelja meie vastaliste härradega ühe laua juures, kus pahanduse kustutuseks vastaliste poolt paar pudelid veini joodeti, mille rohke jutuste seas Rosenplantser ütles: „Meie asi oleks täna vistist üsna ästi läinud, ja Mitt poleks vist mitte nii raskest vastu pannud, kui see

¹⁷⁹ Siin ilmneb mitte ainult Jannseni, vaid usutavasti ka baltisakslastest suurpõllumeeste ettevaatlikkus. Olukord oli ju 1877. aastaks kõigile selge – et eestlased kujutavad endast juba märkimisväärselt poliitilist jõudu, ent on ilma häälekandjata. Ei saanud ju teha sarnast viga, et varustada neid lihtviisil oma ajalehega, kus nad kindlasti asuksid arutama otseselt või kaudselt vähemasti põllumajanduspoliitikat. Mis edasi juhtus, näitab Sakala ilmuma hakkamine (1878), kus „habemega lapsed” asusid omi asju toimetama.

¹⁸⁰ Jaak Kuus (1843–19?), põllumees ja rahvusliku liikumise tegelane oli pärit Vana-Suislepast Kaubilt. Tema isa rändas Ropka mõisa ja sealt Kaagverre, kus Jaak oli talurentnik. Hiljem kaupmees Tartus. Võnnu Eesti Lauluseltsi esimees. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi üks asutajaliikmeid, kuulus ka Eesti Kirjameeste Seltsi.

kontraht eesti keelel oleks kirjutatud olnud, aga siiski oli ikka Mitt ka natukest liig isi meelne.”

Lähemal koosolekul tõisel kuul sai asi sellega lõpetatud, et selts seda lehte nende tingimiste all nagu tuttav vasta ei võinud võtta, sest üks aealeht peab ikka tema välja andja voli all töötama ja tal le tema hoolekandmise ja töö vaeva ära tasuda tõutama, aga mitte armu andide peale toetates rahva vastaliste hääle toru olema.

Niisugustest ära nähtusist, nagu neid seltsis ja seltsi tegevuste juures saksa, ja saksa meelse liikmete poolest teha katsuti, õppis selts aru saama, et temal kavala naabritega tegemist oli, kes seda seltsi ainult omasuguste ja isieneste juhtimise alla soovisivad saada, et teda siis ehk kõige õigemal teel, kas saksa seltsi külgi liita, ehk kogoniste ära surmata l.k. 248.

See ära tundmus mõeas nii elavalt seltsi elus[s]e, et terve seltsi lii[k]mete kogu nagu üks mees siin ühes meeles tööle hakkasivad, see on ühte kokku hoida ja selts vasta olevatele mitte nii väga üleliigsed ligipääsemist eestseisusesse lubada. Sastrow, keda juba Ottepä[ä]s Nuustaku alevi seltsi välja näituste talitustes, tema oma kasu otsimiste perast, loomade ja näituse ruumide ehituse juures kui ka mitmest teisest küljest tundma oli õpitud, võidi selgeste ära näha, mis otstarbeks see mees oma tööpõldu õige agaraste väitas laienda, millele siis sellega vastu astuti, et tema asemele uue eestseisuse valimisel tõine abipresident valiti. Siis tuli ka iljem üsna ilmsi avalikuks, et see mees mitte seltsi tõusmise kasu peale ei vaatanud, vaid et seesama selts, kes teab kuhu alla kukutatud oleks pidand saama, millest tema kõne, mida ta iljem seltsis pidas, kus ta seltsi tema tegevuste kohta väga rumalaste laimas, et sellel seltsil ei olla mingidgi suurmad tähtjust. Ta olla juba selle alatust sugust presitendi perast väga alatu, muud ei olla sellel seltsil enam tähtsust järele jäänud, kui ainult veel välja näitused, ka tema (Sastrow) astuda sellest seltsist välja. n.n.e.¹⁸¹

Selts ei arvanud seda väljaastumist sugugi nii üli suureks kahjuks olema, nagu seda Sastrow isi

ette maalinud oli, vaid töötus ja rahulikumad koosolekud olivad selle järeldused, ning uute seltsiliikmete sisse astumine tõusis temast välja viitud seltsiliikmete asemel veel elavamaks.

[Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi edasisest tegevusest]

Raadi mõisa ja Loosi mõisa karja pidamine ja piima talitus. Veike talumehe piima talitusele proov sooviks. Raadi mõisa aasta kasu, Kastre vallas Maasik mäe talul ja Tammani talul Tori vallas. Välja näitustest põllumeeste seltsis. Maade Miiniste[le]riumi küsimustest ja vastamistest rahvaste elu korra kohta.

Nimetatud Raadi mõisa valitseja härrast Rosenplantserist, kes ühtlasi ka Saksa seltsi abi presitent oli, olgu nenda palju tähendada, et ta kari loomade pidamise juures üsna osav sisse seadja oli, mida Raadi mõisa karja lautatest, ja väljamaa loomade pidamisest, mis siin kui ülikka mõisniku juures suurel viisil välja võis paista, oli Rosenplantseril ka tema enese käes olevas rendi mõisas (Loosi mõisas Võrumaal)¹⁸² korrapäraline ilus kari 80 piima lehmaga, kellest 40 puhast verd anglerid ja 40 sega- ehk pool verd anglerid olivad, keda ka mina igal aastal paar korda Rosenplantseri soovimise järele, aastad kaks kolm sääl kui proov (virtsa[hv]ti)¹⁸³ piima talitust vaatamas käisin.

Minu vend Jaak¹⁸⁴ kes ka iljem Loosi mõisa kubjaks sai. Ning tema naine Malle otse kaudu sealse uue piima talituse maeasse tööliseks astus. Siis oli mull seda enam võimalik sellest talitusest põhjalikumalt teadust saada, kus ehk oma silm mõni kord ennast petta oleks võinud.

Nimetatud uus piima talituse maea oli siin üli easte ühe tee äärse kalda külle alla sisse säetult ehitatud. Vesi ühest ligidal olevast allikast jooksis maeas olevast semendist tehtud tiigist läbi. Siinses tiikis oieti nüüd kard piima nõuude sees rõõska piima nii kaua kuni koor täitsa piimast välja lahkunud oli. Või löödi siin koorest, nii

¹⁸¹ Tõenäoliselt oli Nuustaku näituse korraldamise küsimus vähemalt üks kaalukatest põhjustest, mis sundis Zastrovi Tartu Eesti Põllumeeste Seltsist 1878. aastal välja astuma.

¹⁸² Mõis Vastseliina kihelkonnas. Nii Loosi, Raadi kui ka mitmed teised mõisad kuulusid Gotthard Lionel von Liphartile (1804–1885), Liivimaa maanõunikule, uuendusmeelsele mõisamajanduse arendajale. Vt. lähemalt T. Rosenberg. Liphartid Liivimaa mõisnikena (III). – Kleio 1997, nr. 3 (21), lk. 8–17.

¹⁸³ Saksa *Wirtschaft*, majandamine, majandus.

¹⁸⁴ Jaak Mitt (1849–?), üks Märt Miti nooremaid vendi, kes oli sündinud Pirmastu koolimajas Holstres. Rändas koos isa ja perega Tartumaale Tamme-Jaani renditalusse, sealt Sangaste valda. Koos isaga siirdus Oudova maakonda Domkinosse. 1870. aastate teisel poolel pidas Loosi mõisas kupja ametit, seejärel elas Kambja kihelkonnas.

hästi ka rõõsast piimast, obusega ümber veeteva masina abil. Siin sammast tehti ka juustu ehk keesi otse kohe soeest piimast. See kõik oli siin ühe Taanima noore mehe juhatusel all väga ilusast korras. Sigade kuudid ehk sulud olivad nimetatud maeas toises otsas. Sigu nuumati siin üle jäänud või, juustu ja piima jätketest. Sellest kõigest tahtis välja paista, et siin midagi hukka ei läha, ja üle kõige puhta talituse tema peremehele ka hää osa tema kulude tasumiseks järele peaks jääma. Kui mina viimse kohta nimetatud piima talituse valitsejalt otsust pärsin, siis näitas ta minule omast raamatust rehningisid ja ütles: „Kasust ei või siin nii veikesse virtsahti juures juttugi olla, mis ainult siis võimalik saaks olema, kui kõik ümber kautsed talud ja mõisad omad piimad seije tooks! Ma pidin siin ilma tahtmata meie väiketalu põllumeiste päale mõeldes kostma „Kui siinse 80ne suurt tõugu lehmade piima talitust veikeseks virtsavitiks tohitakse pidada, kuhu siiski iga päev veel Lasva mõisa piim juure veetakse, mis peab siis meitest veike põllumeistest, kellel vahet sagedaste ja suuremal hulgal üle 2 kuni 8 lehma ei olegi, nende piima talitusest sell kuel nende piima talituse kasuks või kogoni kahjusk arvutama. Sell põhjusel nagu siin näha peab küll talupoeal uudise katsete kohta imu täitsa ära lõppema.” Sellest aga selgub siiski, et meil talu väikestel põllumeistel ühel suuremal mõedul piima talituse sisse seadmine ealeski ei maksa, vaid soetatagu kard ehk zingi piima pangid, kuhu 10.–12. toopi sisse lähab; siis üks suur vann ehk ästi madal tõrdu külma vee hoidmise tarvis, kuhu igakordne lüpsedud soe piim pangega sisse pantakse, ning see sääl nii kaua umbes kolm päeva vee sees oitakse kuni koor täitsa peale on tulnud. Sell viisil kulub siis piima pangesid kolme päeva, ja iga päise kolmekordse lüpsi jaoks umbes 10. piima pange ära, kellest üks lüpsi tarbeks tuleb arvata. Muidugi peab siin võimalikult külma vett vannis ehk tõrdus sagedaste uuendama. On nüüd kellegil võimalik ja sünnis pisuke kambrike, kus veel külm kaev ehk hallika vesi käe perast, et kerge vaevaga uut külma vett vannis ehk tõrdus juure lisandusega uuendada võib; ning sarnane kambrike ilusaste puhas peetakse, ja või nõuud ja tegemine niisamma puhtalt toimetatakse, siis on perenaisel oma või naela eest iga kord head inda loota, ja ka maitsevad võid võerastele ehk külalistele laua peale panna, ning puhtuse kiitus ei jää perenaisel saamata.

Üht näitust tohin siin veel mäletada, mis krahv Igelstrom,¹⁸⁵ kui Nõo mõisa härra minule Raadi mõisa karja pidamisest rääkis. Nimetatud krahvihärra küsimise peale missugune sisse tulek oleks Raadi mõisas nüüd selle uut moodi suurt sugu karja pidamisega? Selle peale kostnud selle mõisa härra Lipart krahvile: „Minu lehmad teevad mulle peale 100.–116. rubla lehma päält aastast sisse, aga kui aasta rehning ära peetud, sest et vili karjale kõik ära söödetud saab, siis tuleb lõpeks iga välja, et vili poole innaga ära on müüdnud. Selle aea sees mill maa seda võerama lehmade virtsahvti olen pidanud, on ainult üks aasta oma rehningiga nenda kaugele välja annud, et mõisa välja minek sisse tulekust neli rubla 70. kop. vähem oli, mille kasust siis 4 rubla omale, ja 70. kopikad ülem valitsejale heaste virtsaftimise eest auu palgaks jätsin.” Nõnda [olid] krahvihärra sõnad.

Neid minu nähtusi, kui ka selle juure oma arusaamist, jutustasin mina ka seltsi koosolekutel. Ning Maasikmäe talu peremees Hans Kastre vallast jutustas seda ka, et tema oma heade karjamaade peal lehmadest aastast võiga uut moodi soome viisi järel (mis minu siin eeskirjeldusega l.k. 303–304 kokko käib) umbes kuni 200 rubla sisse tegevad; selle lisa tähendusega: ealeski ei tohtida ta seda arvata, et väike põllumees, kui ta omale kallimaid piima nõuusi ehk suuremal mõedul ehitusi selleks sisse seadaks, et ta siis oma sisse pantud kapitalist lootetud protsentisid tagasi saaks saama. Temagi olla oma piima talituse väga väiksel sisse seadnud, selleperast saavad küll kasu.

Näituseks võin ühest veike (umbes 200 vakama) põllu mehe juures nähtud suuremal viisil piima talitusest siin veel kõnelda. Kui mina esimesest Pärnu põllumeiste seltsi väljanäitusest, kust maa Tartu Eesti põllumeiste seltsi saadikuna osa olin võtnud, kodu tulles Torist Tammani juurest läbi sõitsin. Sellel Jaan Tammanil¹⁸⁶ oli kõige muu toredast ehituse kõrval ka piima talitus toredaste sisse säetud. Ta ütles minule: „Ma olen siia piima talitusesse küll mõni sada rubla sisse pannud; ja ei paneks seda küll muidu sugugi liiaks, (sest et ma oma talu üles ehituse kulu kõik mujalt oma ehituse meistri ameti läbi olen teeninud) kui ma selle raha protsentisid ka vähagi tagasi saaks. Tahaks minu järel tuleja siin seda sisse seadmist mööda piimast üksi suurt kasu sisse tegema hakkata, nagu Mõisnikude seltsi kõlavad kõned sellest ilma välja on hüüd-

¹⁸⁵ Vt. Tuna 2009, nr. 1, lk. 139, joonealune viide 82.

¹⁸⁶ Vt. Tuna 2009, nr. 2, lk. 119, viide 98.

nud, siis petaks ta ennast sees lootuses niisamma nagu mina, kus suuremad viisi sisse seadluse korras pidamised kõik kasud oma sisse söövad, ning sisse tulekud töö palgalistele ära kuluvad, protsentidest, ja kapitali tasandamisest ei või veel juttugi olla, sest seda siin juures ei sa teenida. Aga nenda ütelda ilu näituseks, ja puhtuse tunnistuseks on kena vaadata küllalt, selleperast sätetagu seda ikka veikeste kuludega sisse.”

Tartu Eesti põllumeiste selts oli omale üles andeks teinud, ka kari loomade hobuste ja põllu tööriistade näitusi pidada, et sell viisil, enam need asjad, millest veikepõllumeistele tulu võiks tulla, nende näituste läbi rahva sekka saaks laotatud.¹⁸⁷ Minu ette paneku vastu, et miinisteeriumist saaks auu rahasid näitusele toojatele palutud, sõdisivad meie tuttavad Saksa seltsi liikmed otse meele ära heitvalt vasta, nimelt härra Rosenplantser ütles, „Seda palved ei saada ealeski kuulama, ja saada ta, kas koguni ilma tähele panematta jäetud, ehk õigem ütelda, tagasi lükatud.”

Ometigi võttis selts minu soovi siin ilma pikema kahtluseta vastu. Seltsi palve peale saadeti, seltsile iga kordse küsimise peale, rohkest auu rahasid, ja auu tiploomisi, nenda oli seltsil võimalik omi näitlejatele tublisid auu palkasid jagada. Siin juures võiti aru saada, et vastu võitlejatel avalik kadedus sellest oli, et nii alatu talu rahvaste selts ka miinisteeriumist oma töötusele nii tähtsalt tähele panemist oli teeninud, ning vastaliste endised üteldud „et niisugused talupoegade näitused seda ealgi ei tohtida loota mis ainult saksa suurde näituste osaks tohtida saada, ehk ainult saksa seltsi läbi ülemalt poolt palutud võida saada” nüüd nagu ilma teadmata, ja ette arvamata tühja läksivad, ning selts oma vastalistele otse äbi oli teinud. Seda südikamalt töötati nüüd näituste kallal, ning sotsite[e]ti seltsigi andis ka omalt poolt seltsile auurahasid, mida tuntud vastalised härrad isi toimetada aitasivad, et sell viisil oma endist vasta vedamist ära katsuda parandada, ja selts nendest arvama pidi, et naad ikka seltsi hääd edendajad oleksivad olnud, ning selts neid

oma näituste ülem juhtiaiks valiks. Seda sugust tehti ka – aga sellest sellgus jälle, et niisugused näituse komite[e] liikmed mitte üksnes selle talituse tööga ei leppinud, vaid kuidagi viisi sinna maale endid püüdsivad auustada, nagu ilma nendeta selts, ega seltsi näitus sugugi edasi ei saaks! Ja mis veel enam, et naad ette otsa, ja sell viisil selle seltsi alatuks saksa seltsi oksaks saaks rusuda, mille perast iljem endid õnnelikuks võidi kiita, et selts sarnastest sala putukatest lahti oli saanud.

Riigi valitsuse poolt panti aga seltsi töötust seda enam tähele, ning saateti talle tähtsaid küsimusi ära vastamiseks, mis sinne veike põllumeestel omas maeas takistuseks ees olla ja mis selle parandamiseks tarvis teha tulla. Seltsi poolt saivad sarnatsed küsimised hoolega ära vastatud. Aasta iljem tuli aga Maade Miinisterijummist veel rohkemalt ja tähtsamalt küsimusi, mille ära vastamiseks õige palju tööd oli. Seltsi kirja toimetaja Tõnis Pekk oli sell vahe ael rae koea kantselisti ametist lahti saanud, selts lubas talle nüüd kuus – kümme rubla palka, toituse eest kantsivad eestseisuse liikmed hoolt, nimelt Märtsin¹⁸⁸ Ra[a]di vallast ja Kuus Luunjast. Nenda hakkas siis T. Pekk kirja tööle, ning eestseisus muretset rahva maeapidamisest teaduse matriali. Igas kuus käis eestseisus kaks kord koos, kus kokku tulnud matriali üle aru peeti, ja vahe aea sees tehtud kirja toimetaja tööd läbi vaadati, neid ära parandati ja õientati ja uusi töösid jälle kahe nädala peale kätte anti.

Nenda kestis töö umbes ligi kolm kuud, ning siin saivad nüüd kõik meie taluliku maa ja maeapidamise külgi puutuvad asjad hoolega läbi räägitud selgete ja näituste varal, kuidas mõisnikud siin talurahvast veel raskete teo orjustega otse avalikult piinavad, et küll 1868 aastal välja antud uukas [ukaas] teo orjuse täitsa ära keelanud oli. Kestsivad selleks eba kontrahtid üsna küllalt, mis raha rendi nimeliste kontrahtide kõrvas ehk nende varju all, peris kohtulikude kinnitustega täies jõuus olivad, ning sell viisil mitte üksnes talude rentnikud, vaid ka palju peris maa omanikusi oma ostmise kontrahtide kõrval

¹⁸⁷ Tartu Eesti Põllumeeste Selts korraldas esimesed näitused Nuustakul (1876, 1877), seejärel Põltsamaal (1878, 1880), Mustvees (1880) jne. Näituste kohta lähemalt: Tartu Eesti Põllumeeste Seltsist. – Eesti Postimees 11.08.1876, nr. 32; A. Suur. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi varasematest näitustest (kuni 1905. a.). – Tartu Riikliku Ülikooli toimetised. Vihik 290. Eesti NSV ajaloo küsimusi VII. Tartu, 1972, lk. 124–160; A. Raendi. Eesti Põllumeeste seltside näitustest 19. sajandi 70.–80. aastatel. – Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXVIII. Tallinn, 1975, lk. 117–130.

¹⁸⁸ Karl Märtzin (Mertzin) (1838–?), pärines Kudina mõisavallast Kassemalt. Oli Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi liige (1873) ja abiesimees, kuulus esimeste põllumajandusnäituste organiseerimistoimkonda. Oli Raadil Korova (Orava) karjamõisa rentnik.

Carl Robert Jakobson, J. Raudsepp,
Andres Dido ja Jakob Toots Läänemere
kubermangude põllumeesteseltside
kongressil Riias 9. veebruaril 1881.
Foto: EKM EKLA D-82:1

mõisale teo päivi tegema pidivad, mille eest siis üht õige madalad päeva palka %, inna ehk ka kapitali maksmiseks maha arvati, ja et nii mitme suguste era raskuste all, mis mõisnikkude poolt tõe näo all rahvale peale pantakse, see rahvas millgi viisil omas maea pidamises edasi ei või saada, kui kõrge riigi valitsus nõuu ei katsuks leida sarnatsid takistusi kõrvale heita. Mis veel üle ültse selle kirja sisusse puutusivad, nagu kohtu ja kooli, ja keele küsimus saksastamise kohta, kui ka üksiku töö jagude kohta, miska neid teo päivi vilja leikuse, sõn[n]iku veo, viina ja vilja vooridega tasa pidati teenima n.n.e., neid siin korralikult kirjutada ei olegi tarvis.

See kiri tuli seltsi eest seisusele palju vae-va, aga ka seltsile hea jagu kulu maksuma, sest ta sai riigi keelde ümber tõlgitud. Et see kiri miinisteriumis kui tähtis aru anne rahva olust ja elust, tähele panemist oli leidnud, tundis selts sellest, et seltsile selle vastuseks üks isiäraline tänu kiri ta vaeva eest oli saadetud selle tähendusega, et riigi valitsus olla nõuuks võtnud, kubernemangu kongressisid elule kutsuma hakata, kust siis seltside saadikud osa peavad

võtma ning nenda rahva maeapidamine üleüldiseks kasuks rahvale ja riigile tarvilist tulu ja edenemist võiks tuua.

[Märt Miti Peterburi-reis]

Keiser Aleksander IIsele õnne soovi kiri 25 aasta valitsuse juubeli päevaks saadiku läbi ja keisri palee plahvatusel. Soov kirja ära andmisest miinistrile. Läti rahva saadikute kingitus keisri maieste[e]tile Aleksander IIle. Juubeli päeva nähtus Peeterburis päeva ael 19. ve[e]bruaril. Keisri härra julgest sõidust. Peterburi kunst akateemias. Hiina preestrite müüdav püha kook. Peeter Suure teendri skilett.

Nenda oli 1880nes¹⁸⁹ aasta kätte jõudnud, ning selts valis mind kui selle seltsi presitenti keisri maieste[e]ti Aleksander IIsele¹⁹⁰ ta 25 aasta valitsuse juubeli päevaks üht õnne soovitus ja tänu tunnistuse kirja ta üli tähtsa valitsuse eest kätte toimetama. Aeg oli aga nihilistlaste poolest, kellel rahva vabadus ja hea käe käik mitte meelega järele ei ole, selle kalli keisri elu kohta kardeta-

¹⁸⁹ M. Mitt mõtleb vist 1881. aastat.

¹⁹⁰ Aleksander II (1818–1881), Vene keiser aastail 1855–1881. Keisri mõrvas poolakas Ignacy Hryniewiecki 01.03.1881 Peterburis terroriorganisatsiooni Narodnaja Volja (Rahva Tahe) ülesandel. Vt. Kuri mõrtsukas on meie armulise Keisri ära tapnud! – Eesti Postimees 04.03.1881, nr. 9.

vaks läinud, nenda, et keiser mingi rahva sugude saadikuid, vaid ainult suure keisri härra sugulasi ja mõnda ülemad suurt riigi ametniku vastu oli lubanud võtta. Ka mind hoijatati Tartu mitme tähtsa inimese läbi mitte nüüd otse sell juubeli püha ael Peeterburisse minna, sest et säält selleks aeaks palju tähtsaid kõrgemad sugu rahvast, otse suure kartuse perast välja olla tulnud, et mõnda isiaralist nihilistlaste mässamist võida oodata. Mis ma ette olin võtnud, seda ei tahtnud ma pooleli jätta, lootes et Jumal selle nii üli kalli keisri elu üle saab valvama, ja üks kõrgem võim mässajate kurja nõuu tühjaks tegema.

Minu lootus ei olnud mind ka selles asjas petnud. Peterburis sai nimetatud juubeli päev 19 Februar kaunis vagatselt, siiski aga kõigesuguste ilu tulede, ja elektri valgustusel õige toretaste ära peetud. Aga siiski üteldi paljude minu tutvate poolt, et linna rahvas väga ette vaatlikult ja kartlikult sell õhtul väljas käija, mis muidu muil niisugusil keisri koea pühadel suurde sõitude ja rahva hulga jalutus käikitel murruna olla sündinud. Mina tuntsin siin siiski lõpmata rõõmu kõiki seda toredust nähes, mis linna rahvas oma kalli keisri auuks olivad oma uste ja akande peale ja maeade külgi kirju tuledega ja keisri paari nime tähtedega, nii hästi kaasi tule tähtedes, kui muid ime ilusail paistustel välja seadinud. See kõik andis tunnistust rahva armastusest oma kalli keisri vasta. Selle kõige vasta oli aga meisri maea „Talve Palee” kõigest väljas poolisest toredusest ilustamata, ainult mõnest aknast paistis tule kuma. See kõik näitas keisri härra suurest kurvastusest, nagu leinavad pilti. Ja mis perast ei võinud siin siis seda ka olla? Keisri proua oli pikkas tõbes raske haige, ning iljuti olivad veel kurja vaimu sulased „nihilistlased” oma tüinamiidiga mida naad alla palee keldrisse nenda olivad seadnud, et kui keiser parajast sööma laual istuks, siis see kurja vaimu plahvatus, keisrid kõige ta kaaslastega pihuks ja põrmuks taeva alla pidi viskama, mis aga Jumala armu läbi sell viisil ära kaitstud sai, et keiser ühe väljama[a] valitseja vasta võtmisega sööma lauale tulla, pool tundi iljemaks oli viibinud, nenda, et keiser kes parajaste kõrge võeraga söögi saali pidi astuma, ukse lahti avamise juures juba irmus plahvatus üles löi, et söögi nõuud laual purustatud saivad. Õnneks ei olnud haige keisri proua, kes kaugel tõisel pool palee otsas voodis oli, sest plahvatuses suuremad midagi aimanud. Sarnatsed asjad pidivad ka siin, nagu ees pool tähentatud,

keisri palee juubeli päeva ilustuse kohta kurvalt mööduma.

Tartu Eesti põllumeiste seltsi õnne soovi kiri, mis minu läbi, nagu 314 l.k. tähe[n]tatud, sai minu läbi prohvektor Köleri saatusel, sisemise asjade miinistri härra Makofi¹⁹¹ kätte keisri härrale ära andmiseks antud. Miinister võttis meid siin suure lahkusega vastu, rõõmustas selle kirja sisust, ja tähendas, et see kiri keisrile väga tähtis olla, ning ta sagedaste sellest olla rääkinud, kuidas Paltimaal seaduskorda viibimata tulla uuendada, ja Eesti ning Läti rahva elu korda nende maea pidamises parandada. Ning see kiri olla keisri härrale jälle üks usalduse väärt tähendus, et selle rahvale julgeste paremaid seadlusi kätte võib uskuda, kelle hulkas aridus nii märksal sammul edasi astuda püüab, ning riigi valitsus parajad aega ootab, selles ette valmistamise mõttes, millal, ja mill viisil neid seadlusid rahva elu korra parandamiseks ja üleüldiseks maa kasuks kõige tululikumad oleks käsile ja elule kutsuma hakata.

Läti rahva saadikud, kes ka oma õnne soovitus kirjaga sell korral siia olivad tulnud, neil oli üks õbedane kast „Satulli” kus tähentatud kiri, kui ka nende talu maeade fotograafia pildid sees olivad, vana aegse ja nüüdse aea talu rahva maeade, kuidas endised orjuse aea talu hooned kõik nagu sauna ütid upakile, ja lagunud, ning nüüdsel periseks ostmise ael kõik uhkes korras seisavad, ning sellega siis ühtlasi rahva paremad käe käiku tähendavad.

Nimetatud õbedane kast oli umbes 2 jalga rohkeste pikk, niisamma arvates ka 1½ jalga lai, ja 6–8 tolli kõrge, mis ümber 1000. rubla olla maksnud. Prohvektor Köler, kes aga üleüldist talurahva kehva elu tunneb, ütles sääll juures kui seda kasti vaatasime: „Läti rahvas tunnistab oma kingitusega, siin ainult seda, nagu oleks läti talurahval sääll lõpmata hea elu kord, millest keiser nende kirja järele arvama peab, et sääll enam midagi parandada ei ole. Aga mina tean, et ainult vähane osa läti rahvast oma elu õnnelikuks kiita võib, kelle ulgest ka praegused saadikud siin on, aga kõik suurem hulk rahvast sääll pea nii samma nagu eestlasedgi mõisnikkude litsumise all oigavad.”

Lõpeks olgu tähentatud, et meie, see on, lätlaste saadikud kui ka mina prohvektor Köleriga, miinistri juures kõige esimesed vasta võtta olime, kuna umbes 20 toredaste ehitatud meest, nende seas ka Peterburis elav luteri usuliste pea piiskop

¹⁹¹ Lev Makov (1830–1883), Vene riigitegelane. Oli aastail 1879–1880 siseasjade minister, juhtis hiljem võõrkonfessioonide departemangu, posti ja telegraafi ministeeriumi. Lõpetas elu enesetapuga.

Laalant¹⁹² oli, kes tõiste seas kõige alamaks nähti arvatavad, see on ministri ette laskmiseks luba saama, ja ootama pidivad jääma.

Peagi perast seda tuli Tartu Eesti Põllumeiste seltsile kiri, kus keisri härra poolest selle seltsile ta õnne soovi eest isiaralist tänu avaldati, mis ka niisamma iljem aea lehtetes seisis, kus keiser kõiki rahva sugusid ning seltsisid, nende tundmuste ja õnne soovitude eest väga tänada oli käskinud.

Siia juure tähentan veel Peeterburis 19 Februari juubeli päevast enesest, kuidas see keisri Talve Palee juures nähtav oli. Juba homigu vara hakkas rahvast nimetatud palee ümber murruna kokku tulema nenda, et palee ees seisev lage lõpmata suur plats puupüsti inimesi täis oli. Kella kümne aegas, tuli keiser trooni peria prouaga rohilise palkuni peale, mis vastu Admiraliteti üleval on, ja näitas siin ennast kõige rahvale. Hurra hüüjetel polnud enam otsa.

Kellu 3 aeal sõitis keisri kutser nelja musta hobuse ja lahtise kaleskaga palee trepi ette. Selle palee ukse ette oli üks isiaraldane ees koda tehtud, kuhu kutsar sisse sõitis, nõnda, et ukseid tema takka jälle kinni panti. Kui nüüd keiser peale istunud oli, (mida uniseks? lihvitud klaaside läbi mitte näha ei võinud) tehti teiselt poolt küllest ukseid lahti, ning keiser sõitis siit ühe tuhat nelja kiirusega välja, ja paremad kätt pöördes ümber palee Neeva jõe äärt pidi edasi. Kuus kasakad kes ka palee nurga ligidal trepi vastas musta hobuste selgas jalutasivad, aeasivad ka sell silma pilgul, mill keiser trepi eest sõitma hakkas, niisammuguse kiirusega keisrile järele. Ning rahva hulk kes homigust saadik palee ümbruses oli seisnud, hüüdis siin kui pikse müristava häälega „hurra” lõpmatalt järele!

Nüüd vast hakkas määratu rahva hulk siit lahkuma arvates, et keiser kuhugi kaugemale võersiks sõidab? Aga umbes poole tunni järel kuuldi suurt hurra hüidmist Nevski uulit[ts]a poolt küljest, ning peagi vuras keiser oma sõiduga säält palee poole. Ma juhtusin siin kohal kolme tõise sõbraga tee ääres olema, (siin kohal polnud mitte tõisi rahvaid). Tõstsin oma ümmarguse kübara

kõrgese teda kesk pea lae kohalt näpuga kinni hoides, ning keiser võttis minu tervitust vastu, oma paremat kätt kõrva juure üles tõstes, ning pööras siit, et kaunis palee ligi oli, välja tultud trepi ette tagasi, kus niisamma ees koea ukseid sisse sõidule lahti tehti, ning varsti jälle kinni panti, et keisri, kaleskast maha astumist, ega uksest sisse minemist ei võinud näha saada.

Küll panti seda paljude poolt Peterburis imeks kelledega mina kokku puutusin, et keiser nii suure julgusega lahtises tõllas linna pidi ümber oli sõitnud, kuna kõik sugused vainlaste ähvartused otse sell korral olla ime laialt välja laotatud olnud. Aga ka rahvas olla endid sell päeval linnas ikka väljas ja valmis hoidnud, et kuhu keiser ilmuks, et siis tema vainlase silm tuhat valvavad silma enese vastas ja ümber näeb olema, ning põrguline oma kurja kätt Jehova salvitud mehe külgi ei tohi pista.

Et minul Peeterburis see kui esimene käik oli, läks minul õnneks siin ka kõik pildi ning kunstide akateemiad, anatomia, ning üleühtse kõik museumi kogusid läbi vaadata, kelleks minul selle aegne raudtee terektur ja annatoomia valitseja Russow¹⁹³ juhatajaks ja seletajaks oli. Siin võisin ma nii hästi kõige pisemad koliipri lindu, kui ka suurt eilse ilma looma mammuti nende loomulikus olekus ja suuruses näha, viimse kapjad olivad nagu suured vee panged, ning kõrgus ulatas otse saali laeni, kaks kihva olivad nagu ümmarguse looga sarnatsel kombel painutatud ree jalaksed. Siin oli niisamma ka pitk mitme süllane poa madu täis topitult näha. Kui ka kivi riigist vana aegsid kivist kirvid ja nuge ning odasid, ja mitme sugusid oma aea tarvitataid kivist lõhutud töö tegemise riistu. Nisamma ka mitme poolisid rahvaste riidid, isiaranis paistis mull siin Hiina preestrius mitte üksi oma riiete vaid seda enam tema usu kombete rahva sekka laotamise pärast silma. Siin näitis mulle Russow üht pisukest vaksa pikkust tuule veskid, kellel piklikud lusika moodi 4 tiiva olivad. Tä seletas kuidas Hiina rahval väga väha aega on, et isi aega Jumalad paluda ei saa, säält võtab siis töö mees oma adra ehk ägli, ehk mis töö riist see oleks, sellega aga ka nimetatud

¹⁹² Johann Friedrich Cornelius Laaland (1824–1891), päritolult eestlane, sündinud Kambja kihelkonnas Iisis, lõpetas Tartu ülikooli usuteaduskonna. Töötas Peterburi Jaani koguduse kirikuõpetajana, konsistooriumi assessori ja Peterburi konsistoriaalringkonna kindralsuperintendentina.

¹⁹³ Friedrich Nikolaus Russow (1828–1906), ajakirjanik ja luuletaja, päritolult eestlane. Sündinud Tallinnas, lõpetas Peterburi ülikooli õigusteaduskonna. Töötas 1852–1863 Eestimaa kroonupalatis ja kubermanguvalitsuses. 1865–1905 ametis teaduste akadeemia etnograafiamuseumi varahoidjana, hiljem Ermitaazi gravüüride ja joonistuste osakonna varahoidjana. Kuulus Peterburi patriootide rühma. Koostas ja andis välja jätkväljaannet „Tallinna koddaniko ramat omma sõbbradele male” (1854–1857), avaldanud eesti keeles kaks väärsivihikut, toimetas ajalehte Revalsche Zeitung (1860–1862).

veskikese ühes, viimast seadab ta põllu sõrvale, ehk kuhugi muiale oma töötamise ligidale seisma, sidub talle oma tähetud palve sedeli veski tiivaku küllgi, kääneb veski tiivade õõned küllad tuule poole, ning nenda hakkab siis veskikene tema eest ümber käies palvetama, ning mees võib rahulikult tööd teha, ja ei ole enesel enam tarvis Jumala palumise tarvis aega viita.

Aga veel enam nägin, või nenda ütelda kuulsin ka – kuidas herra terektor Russow ühest praegu nähtud koogist seletust tegi. Kook oli üks umbes ligi kolme sõrme laijune, tõisiti natuke pikem, veerand tolli paksune, nüridad nurgad, välja pressitud ja ära kuivatatud ollus, kelle ühes otsas sõrme laijune linna kiudest saba rippub, mis sinna koogi valmistamise ajal juba otsa pidi sisse kinnitatud on. Sellest koogist uskuda nüüd Hiina rahvas, et see üks kõige püham, õntsaks, ja ka terveks tegevam asi olla, ning osta siis rahvas teda kirikust oma preestrite käest nii palju kui kellegi varandus ehk raha kopik kannab. Patu andeks paluja sööb sest koogist ivakese kaupa nende lepituseks. Tõine jälle et ta kui kõlblikum võiks taevas parema paigale saada, kolmas ja neljas ammutab jälle tükikest, et ta omast aigusest selle preestri käest saadud püha rohu abiga võiks lahti saada, n.n.e. Aga sesamma kook ehk karask, nagu kõik Hiina preestrite müüdavad selle sarnatsed koogid ja karaskid, olla ilma võlsimata sellge Hiina preestri sitt!! – Ja seda sööb nüüd rumal rahvas, ullus usu rumaluses, et pühaduse ameti mehe sitt ehk roeatus ka püha olema.

Ma ei jõuua ega oska seda siin kõik kirjeldada mis silm sääl nägi, ja et see kõik nii karva pealt kui seda kirjutama hakkaks ära seletatud ei või saada, selleperast olen siin ainult paarist asjast rääkinud; nagu näituseks seda suurest iigla maamuntis rääkisin, kes mulle nagu ilma ime elajate riigist nähtavale tuli. Olgu siis ka sealsest inimeste riigisest puutuvast midagi tähendada: Annatoomias oli üle muude üks väga pikk inimese luu „skilett”, kes elus vist 7 jalga pikk olla olnud. Oma ameti poolest olnud ta elades õntsa keiser Peetri teender; ning selle tähtsuse perast siis teda vist omal ajal kui suure mehe mälestust tulevase ilmale on näha jäetud. Niisuguse iigla mehe konta maksab näha. Tema sala liige oli seks ka ühe piirituse purgi sees, pooleldi tõiste purkide vahelt näha, mida aga minule selgeste näideti.

Originaal EKLA, f. 116, m. 9, lk. 273–327 (l 140p–167p)

Tekstid valinud ja kommenteerinud

Vello Paatsi

Vello Paatsi

(1948)

Lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli geograafina (1973), geograafiamagister (1993), *Ph.D.* kasvatusteaduste alal (2003). Töötanud EPA-s teadurina, ajakirja Eesti Loodus osakonnatoimetajana, Tartu Ülikooli vanema kultuuriloo lektorina, alates 2002. aastast Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi teadur. Peamised uurimisvaldkonnad: eesti kultuurilugu ja loodusteaduste ajalugu.